mülkiye dergisi
Araştırma Makalesi

Söylemin Düzeninden Bedenlerin ve Nüfusun *Yönetimselliğine* COVID-19 Süreci

Funda Çoban, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü
ORCID: 0000-0001-5852-9386
E-posta: funda.coban@idu.edu.tr

Özet

Dünya Sağlık Örgütü tarafından Mart 2020'de küresel sağlığı tehdit eden bir salgın olduğu ilan edilen COVID-19'un kontrol altına alınması ve önlenmesi için devletler başta olmak üzere tikelden tümele -bireylerden, sivil toplum kuruluşlarına veya uluslararası örgütlere- çeşitli iktidar yapıları çeşitli tedbirler almış, uygulamalar devreye sokmuştur. Bu uygulamalar arasındaki olağanüstü haller, sokağa çıkma kısıtlamaları, hareket ve dolaşım kısıtları vb. gündelik yaşamı askıya alan etkileri itibariyle sosyo-politik arenayı etkileyen siyasi-idari prosedürler olarak belirmiş, bu prosedürlerin sonucu ve tamamlayıcısı niteliğindeki evden çalışma süreçleri ile sosyal-kültürel yaşamı tümüyle evden idame ettirme zorunluluğu hem bireyler hem toplumlar açısından yeni sayılabilecek deneyimler doğurmuştur. Tüm bunlar bir taraftan egemen iktidar yapılarının zorunluluk, işlev ve görev tanıları içindeki nüfuz alanlarını, bir taraftan da bu nüfuz alanlarının kapsamı içine giren toplum ve birey kategorilerinin maruz kaldığı ya da tepki verdiği iktidar akışlarını yeniden tanılamaktadır. Son derece dinamik olan bu süreç, Michel Foucault'ya ait temel perspektif ve kavramlarla yola çıkmaya hayli elverişlidir. Zira bir dizi çalışmasında bilgi-iktidar-özne arasındaki ilişkileri tarihselleştirerek okuyan Foucault, COVID'e ilişkin tartışmalara doğrudan temas edecek tıp-siyaset-hukuk ilişkisini analiz edebileceğimiz bir çerçeveye sahiptir. Nitekim elinizdeki çalışma da salgının billurlaştırdığı söylemler ve bu söylemlerin inşa ettiği özneleştirme biçimlerini; beden terbiyesine dönük anatomo-politik prosedürlerle nüfusun yönetimselliğine dönük biyo-politik uygulamaları ve tüm bu iktidar pratiklerinin Foucaultcu *yönetimsellik* anlayışıyla yorumlanmış politik-iktisat boyutunu çalışmanın sac ayakları olarak kurmaktadır. Bu itibarla tıp ve siyasetin buluşma noktasında kendi söylemlerini -yeni normal, enfekte olanlar, aşılılar- vb. yapılandıran bir olgu olarak COVID-19 sürecinin, bu söylemlere içkin özne biçimleri üretmekte, sınıflamakta ve yeri geldiğinde de kendi kırılganlıklarına terk etmekte olduğu iddia edilmekte; süreç yönetiminin ise *disiplin* ve *güvenlik* toplumu paradigmalarının üst üste bindiği yerde bir yandan bedenin anatomo-politiği bir yandan da nüfusun biyo-politiği üzerinden gerçekleştiği savunulmaktadır. Tüm bunlara binaen de salgın yönetimselliğinin iktisadi, politik ve toplumsal boyutları teorik bir çerçeveyle analiz edilmektedir. Çalışmanın özgünlüğü de burada yatmaktadır. Zira ilgili literatürde Foucault'yu merkeze alarak salgın sürecini analiz eden çalışmalar hayli

 Çoban F (2022). Söylemin Düzeninden Bedenlerin ve Nüfusun Yönetimselliğine COVID-19 Süreci. *Mülkiye Dergisi*, 46(3), 692-718.

Makale Gönderim Tarihi: 26.10.2021, Makale Kabul Tarihi: 02.09.2022.

fazla olsa da bu çalışmaların genellikle gözetim toplumu ve biyo-politika eksenlerine yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Elinizdeki araştırmaysa ortaya çıkan bu literatürden faydalanmakla birlikte düşünürün eserlerini bütünsel bir bakış açısıyla ele alarak salgın yönetim sürecinde ortaya çıkan olgusallıkları kapsayıcı bir perspektifle ele almaya çalışmaktadır. Bu eksenler dâhilinde de araştırma Mart 2020'den Ekim 2021'e dek geçen sürede COVID-19 salgınıyla ilintili olarak uygulamaya konulan siyasaların özneleştirme, dışlama ve arıtma mekanizmalarını devreye soktuğunu, dijital uygulamalar yardımıyla da ekonomi-politik bir transformasyona yol açtığını ve tüm bunların neo-liberal *yönetimselliğin* tümleyicisi olduğunu iddia etmektedir. Bu iddia ise COVID-19 *yönetimselliğinin* otoriter rejimlerle buluşma ve bunları tetikleme riskiyle buluştuğu sonucuna ulaşmaktadır.

Anahtar Sözcükler: COVID-19, Biyo-Politika, Özneleştirme, Söylem, Yönetimsellik

From the Order of Discourses to the Governmentality of Body and Population through COVID-19 Process

Abstract

In order to control and prevent COVID-19, which has been declared as an epidemic that threatens global health by the World Health Organization in March 2020, various power structures from particular to universal –such as individuals, non-governmental organizations or international organizations, and particularly states- have applied different measures. These implementations including states of emergency, curfews, restrictions on movement etc. have deeply affected the socio-political arena because of their suspending effects on daily life while home-office schedules which are the result and complement of those procedures, and the necessity of maintaining a social-cultural life entirely from home, have created new experiences for both individuals and societies. These have redefined the domains of the dominant power relations characterized by their obligations, functions and the duties on the one hand, and the flows of power to which the categories of society and individuals within these domains are exposed or reacted, on the other. Therefore, this dynamic process is extremely suitable to analyze with a Foucouldian set of perspective and concepts. More clearly, the Foucauldian analysis, which *reads* the relations among knowledge, power and subject by the way of historicizing them, includes the matrix of medicine-politics and law, which is directly related to COVID-19 oriented arguments. In this sense, the study at hand analyses the discourses and subjectivization forms crystalized during the epidemic, anatomo-political procedures targeting to docile body, and the economy-politics of governmentality of COVID within the Foucauldian perspective. In this respect,

it is claimed that the process of COVID-19 as one of those phenomena which produces its own discourses also creates its own discourses -such as new normal, infected or vaccinated people- at the crossing point of medicine and politics as well as it constructs and cathegorizes subjectivization forms, and leaves them with their own vulnerabilities when appropriate. Besides, it is also argued that the management of the process takes place through the anatomo-politics of body on the one hand and the bio-politics of the population, on the other hand, where discipline and security society paradigms overlap. Based on all these, the economic, political and social dimensions of epidemic governmentality are analyzed with a theoretical framework. This schema of the work also refers to its originality, because most of the pandemic-related Foucauldian studies mainly focus on the axes of surveillance society and mostly restricted to the bio-politics. However, the article reviews his research paths from a more comprehensive point of view which leads a more holistic political understanding in terms of pandemic although it intensively benefits from the accumulated Foucauldian-pandemic-related studies. Within these axes, the research asserts that the policy processes, from March 2020 to October 2021, related to the *governmentality* of pandemic, horizontally have created mechanisms of subjectivization, discrimination, and purification besides the economic and political transformation backed up by the digitalization of the world. At the end, this claim meets with the idea that the COVID-19 governmentality has a tendency to overlap or/and trigger the authoritarian regimes.

Keywords: COVID-19, Bio-Politics, Subjectivization, Discourse, Governmentality

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü'nün COVID-19 virüsü ile yayılan hastalığı, pandemi kategorisine aldığını beyan ettiği Mart 2020'den itibaren uluslararası toplum, salgının yayılımının önlenmesi, enfekte kişilerin teşhis ve tedavisi gibi eylem planlarını farklı hızlarla; yerel, bölgesel ve küresel ölçeklerde uygulamaya koymuştur. Ne var ki uluslararası toplumun salgınla mücadelede eşgüdüm, standardizasyon ve iş birliği içeren bir yol haritası izlediğini söylemek mümkün görünmemektedir. Genel panoramada vakıa, her bir münhasır devletin, kendi nüfusunun ve yurttaşlarının sağlıklı olma halini sağlamak için devreye soktuğu uygulama ve yaptırımlardır. Bu çerçevede devletlerin egemenlik alanlarının, yetkilerinin ve sembolik prestijlerinin düşüşte olduğunu ileri süren küreselleşme literatürünü (Bereciartu; 1994; Schmidt ve Hersh, 2000; Carnoy, 2001; Friedman, 2005) yanlışlarcasına, COVID-19 ile mücadele sürecinde devletlerin nüfuz ve eylem bölgelerinin arttığını, çeşitlendiğini ve derinleştiğini söylemek mümkündür. Nitekim COVID-19'la mücadele süreci, bireyleri ve nüfusu ilgilendirdiği oranda devlete ve ulusa bağlanarak söz konusu bağlanım noktalarının küreselleşme konjonktüründe yeniden-yapılanmasına zemin hazırlamıştır. Öte yandan bu

yeniden-yapılanma, bölgesel ve küresel etkileşimlerin *by-pass* edilmesinden değil, tam tersine tam da bu etkileşimlerin varlığından kuvvet almaktadır. Diğer bir ifadeyle, devletlerin iktisadi, politik ve kültürel normlar açısından yeniden yapılanmalarını besleyen, küresel ve bölgesel sınır *akışkanlıklarının* varlığıdır. Örneğin iletişim ve ulaşım teknolojilerinin zaman ve mesafeyi anlamsız kıldığı böylesi bir çağda herhangi bir ülkedeki "vahim COVID-19 tablosu" ile ilgili bilgiler, haberin ulaştığı devleti ve yurttaşlarını panik haline sokabilmekte, buna istinaden de söz konusu yerden hem "enfekte devlet ve yurttaşlarına" karşı, hem de "ulusal nüfusa" doğru, egemenlik yetkilerinden kaynaklanan tedbirler alınabilmektedir. Keza tıbbi malzemelerin uluslararası nakliyatında transit ülkeler sınır serbestilerini tanımayan ve egemen ülkenin ani icraatına dayanan kararlarla, söz konusu malzemelere el koyabilmekte ya da geçişleri yavaşlatabilmektedirler (*Irish Times*, 2020).

COVID-19 salgınıyla mücadelenin yol açtığı bu tipten temsil edici olay ve durumların çokluğu, hala içinde bulunduğumuz süreci devletler, nüfus ve bireyler açısından analiz etmenin gerekliliğini ön plana çıkarmıştır. Zira pandemiyi kontrol altına almak ve ortadan kaldırmak amacıyla gündeme gelen olağanüstü haller, sokağa çıkma kısıtlamaları, hareket ve dolaşım kısıtları vb. bir taraftan egemen iktidar yapılarının zorunluluk, işlev ve görev tanıları içindeki nüfuz alanlarını, bir taraftan da bunların nüfuz alanlarının kapsamı içine giren toplum ve birey kategorilerinin maruz kaldığı ya da tepki verdiği iktidar akışlarını yeniden tanılamaktadır. Bu çerçevede henüz Şubat ve Mart 2020'de, salgın tedbirleri dâhilinde işleme konulan *istisnai hallerin* kalıcılaşma ihtimalini vurgulayan uyarılardan (Agamben, 2020a; Agamben, 2020b) salgın gerçeğinin "ufuktaki dünyanın şekillendirilmesine dönük etik-politik tavra dönmesi gerektiğini" (Zizek, 2020) beyan eden çağrılara farklı perspektifler, bu tanı işleminin ontolojik ve politik güzergâhlarını öngörmeye çalışmaktadır. Söz konusu öngörülerin olgusal ve analitik bir çerçeveye oturtulması yönündeki çalışmaların ana eksenlerinden birini ise Michel Foucault'ya ait kavram, bakış açısı ve terminoloji teşkil etmektedir. Bu minvalde, COVID-19 sürecindeki politik ve toplumsal yapılanma ve yapılandırmaların tahlili, Foucault merkezli çalışmalarda deyim yerindeyse bir enflasyona yol açmıştır. Kuşkusuz, söz konusu "enflasyon" gerekçesiz değildir. COVID-19 salgınının başlattığı sürecin siyasi, iktisadi, kültürel ve biyolojik yönleriyle insan türüne ve insan türünün oluşturduğu toplumsal yapılara doğrudan temas ederek bunları yeniden ve durmaksızın sorunsallaştırdığı doğruysa, Foucaultcu analiz bu sorunsallaşma süreçlerinin anlaşılmasında nokta atışı bir referans teşkil etmektedir. Ne var ki Foucaultcu referans noktalarının -eleştirel bir değerlendirmeyle- özellikle "biyopolitika ve gözetim toplumu"[1] kavramsallaştırmalarında yoğunlaştığı (bkz.

Sfetcu, 2020; Yilong, 2020; Sylvia, 2020; Couch, vd., 2020; Kitchin, 2020; Uyanık ve Gücenmez, 2021; Eşitti, 2021; Şahoğlu, 2021; Altuncu ve Altuncu, 2021) gözlemlenmektedir.[2] Bu makale ise ilgili literatüre dönük bu eleştirellikten yola çıkarak COVID-19 sürecinin değerlendirilmesine Foucault'nun çalışma projesinin söylem-özne-iktidar ve neo-liberal yönetimsellik katmanlarını içerecek şekilde katkı sağlamayı denemektedir.

Bu perspektiften çalışmanın teorik merkezinde, Foucault'nun söylem-iktidar-özne matrisindeki tahlilleri, 1975-1976, 1977-1978, 1979 *Collége de France* derslerinin ana hatlarını çizen *yönetim-yönetimsellik* kavramları ve iktidar ilişkilerinin işlem pratikleri olarak "anti-tarihlerin" (deliliğin, hapishanenin ve cinselliğin) sunduğu çerçeve; uygulama alanındaysa COVID-19 süreci yer almaktadır. Çalışmanın verileri Dünya Sağlık Örgütü'nün COVID-19'un bir salgın hastalık olduğunu dünya kamuoyuyla paylaştığı Mart 2020 ile makalenin yazıldığı Ekim 2021 aralığında toplanmıştır. Bu sınırlılıklarla çalışma üç bölüme ayrılmaktadır: Birinci bölümde, biyolojik olarak tanılanmış bir hastalık olma düzeyinden toplumsal olarak üretilmiş bir pratik olma eksenine tıbbi prosedürlerin üst-belirleniminde COVID-19 sürecinin kurduğu, ürettiği, tasnifl ediği, çerçeveledi ği ve dışladığı söylemsel düzeneklerin özneleştirme prosedürleri ele alınacaktır. İkinci bölümde, egemen iktidar ilişkileriyle paralel olarak devletlerin COVID-19 sürecindeki uygulama ve yaptırımlarının bedenin *anatomo-politiği* ile nüfusun *biyo-politiğine* denk gelen izdüşümleri incelenecektir. Üçüncü ve son bölümdeyse, ilk iki bölümden elde edilen çıkarımlar doğrultusunda COVID-19'a içkin *yönetimselliğin*, *disiplin toplumu* ile *güvenlik toplumunun* üst üste bindiği yerde neo-liberal teknolojilerin karşılığı olduğu tartışılacaktır.

COVID-19 Pratiğinde Bilmelerin İktidarı ve Söylemsel Düzenekler

Foucault, *Kelimeler ve Şeyler* ve *Bilginin Arkeolojisi*'nden itibaren soykütük adını verdiği bir perspektifle özellikle deliliğin, hapishanenin ve cinselliğin "anti-tarihlerinde" cisimleşen bir tartışma yürütür. Bu bağlamda soykütük çalışmalarını, "bilimin içeriklerine, yöntemlerine, yöntemlerine ya da kavramlarına karşı olmamakla birlikte örgütlenmiş bir söylemin kuruluşu ve işleyişine bağlı olan merkezleştirici iktidar etkilerine karşı bir başkaldırı" (Foucault, 2015: 25) olarak niteler. Dolayısıyla soykütük, var olan bir fenomenin, bir olgunun, bir durumun nasıl olup da başka türlü değil de o şekilde ortaya çıktığını; bu ortaya çıkışın siyasal, iktisadi ve toplumsal akışlar içinde çerçevelenişinin mevcut pratikler, tüzükler, uygulayımlar ve fikirler bağlamında doğurduğu somut iktidar etkilerini sökerek, tüm bunları tarihselleştirdiği noktada *sorunsallaştıran* bir karşı-bilme çözümlemesidir.

> Deliliğin Tarihi'nden bu yana yapmış olduğum bütün çalışmalarıma ortak bir biçim veren nosyon, zamanında yeterince tanımlayamamış olsam da sorunsallaştırma nosyonudur. Sorunsallaştırma, ne önceden var olan bir nesnenin temsil edilmesi anlamına gelir ne de söylem yoluyla var olmayan bir nesnenin yaratılması anlamına. Sorunsallaştırma, herhangi bir şeyi doğru ve yanlış oyununa sokan ve onu (ister ahlaki düşünce biçiminde ister bilimsel bilgi, isterse siyasi analiz, vb. biçiminde olsun) bir düşünce nesnesi olarak kuran söylemsel olan ya da söylemsel olmayan pratikler bütünüdür. (Foucault, 2011: 85-86)

Bu anlamda ele aldığı konuyu *sorunsallaştırdığı* oranda soykütüğü, hakikatin bilgisini elinde tuttuğunu iddia eden farklı bilim kıtalarının tartışma kabul etmeyen yönlerini ve "bunun beraberinde getirdiği iktidar tutkusunu" (Foucault, 2015:26) deşifre etmeye dair bir perspektif teşkil eder. Söz konusu deşifre, bilimin güvenilirliğini sorgulamaktan ziyade bu güvenilirliğin tesis edildiği toplumsal formasyonun tarihselleştirilmesi, bu bağlamda da bilmelerin tekelinde bulunan hakikat söylemlerinin nasıl iktidar kiplikleri yarattığını gösterme amacına hizmet eder (Foucault, 2003; 170-171; 2019b:20). Bu çerçevede daha başından beri tıbbi bir bilgi-kıtasının ve buna içkin pratiklerin cisimleşme noktası olarak COVID-19, bu tıbbi bilme durumunun hakikati kuran, inşa eden, tasnif eden, çerçeveleyen ve dışlayan pratikleri dahilinde yaratmış olduğu iktidar etkilerinin *sorunsallaştırılması* gereken yerinde durmaktadır. Zira "hukuku kuşatan, eklenen ve ona işlev kazandıran halleriyle" (Foucault, 2003:78) tıp, "hem bedeni ve nüfusu hem organizmayı ve biyolojik süreçleri konu alan ve böylece disiplinci etmenlere ve düzenleştirici etmenlere sahip olacak bir bilme-iktidarıdır" (Foucault, 2015:258). Nitekim COVID-19 süreci, -haklı olarak- en başından beri epidemiyolojinin yön göstericiliğinde tıbbi pratiklerin teşhis, tanı, tedavi uygulamalarının yanında şekil kazanan tavsiye, uyarı ve hatta panik yaratıcı açıklamalarla dağınık bir *dispozitifler*[3] alanı yaratmış, böylece bireyler, nüfus, ekoloji ve toplum bu bilme biçimi üzerinden mikro ve makro etkilerle yeniden-örgütlenmiştir. Üstelik pozitif tıbbın bu bilme-iktidarının farklı bilme biçimlerini tetiklediği, yetkili kıldığı ya da çeşitlendirdiği oranda sosyal hizmet uzmanları, psikologlar, psikiyatristler, çevre mühendisleri, pedagoglar, diyetisyenler, spor eğitmenleri vb. sorunun türümüzü ve toplumsal varlığımızı ilgilendiren boyutlarıyla bilme-biçimlerinin çok-yönlü iktidar ilişkilerine dahil olmuşlardır. Hayatta kalabilmeyle sosyal varlığını bir şekilde sürdürebilme ikileminin pragmatist hesabında tikel anlamda bireyin, tümel anlamda nüfusun hareket alanı her türden uzmanın yönlendirme ve öğütleriyle COVID-19'un bilme-iktidarından türeyen söylemsel bagajını inşa etmiştir.

Peki, ama nedir bir söylem? Foucault'nun eserlerinin tamamını kuşatan ve *özneleştirme* prosedürleriyle iç içe niteliği itibariyle kısa bir tanımının verilmesi zor görünen *söylem*, en basit haliyle -bilimsel ya da değil- bilme durumunun ürettiği, "dolaşımda olan, ağ biçiminde işleyen, bireylerin hem öznesi hem de nesnesi olduğu" (Foucault, 2015:43) merkezi olmayan bir güç ilişkileri çokluğu olarak iktidar matrisiyle (Foucault, 2010:71) ilişki içindeki somut ya da soyut görünümlerle bezeli her türden dilsel, sözsel, mimari, görsel, işitsel, düşünümsel vb. karşılığın anlamsal-dizgesi olarak 'özetlenebilir.' Bu itibarla söylem, dilsel bir gönderge alanına işaret etse de söz konusu alan tüm bireysel ve toplumsal izdüşümleriyle pratik ve somuttur. Belli bir an ve mekâna içkin tüm iktidar ilişkilerinin okunmaya müsait izdüşümüdür. Söylemler, iktidardan ve iktidar mekanizmalarından ayrı olmayan üretilmiş hakikatlerin belli bir zamana ve ortama denk gelen görünümlerdir. Dolayısıyla içinden çıktıkları bilgi-iktidar ilişkisinin somut yansımaları olarak karşılık geldikleri hakikat etkisini sürekli olarak yeniden yapılandırır ve sağlamlaştırırlar. Bu anlamda belli bir tarihsel formasyonda egemen bir söylemin mevcudiyetinden söz edilebileceği gibi, buna ve birbirine rakip farklı söylemsel düzeneklerin mücadelesinden de bahsedilebilir (Foucault, 2010:77,78). Bu süreçte, tarihsel pozisyonları itibariyle kurumlar, bireyler, toplumlar, türler ya da nüfus *özneleşir* ve *özneleştirilir.* Diğer bir ifadeyle söylem, içinden çıktığı iktidar ilişkilerinin kompozisyonuna uygun olarak hedef aldığı kişiyi/kişileri bu kompozisyona denk düşecek özne konumlarına yerleştirir ve onu/onları böyle *çağırır.* Bu süreçte de iktidardan salınan hakikat etkisine kimin ne ölçülerde nasıl uygun olduğunu saptamak üzere fonksiyonel olarak dört anlamda onları "ayıklar, normalleştirir, hiyerarşileştirir ve merkezileştirir" (Foucault, 2015:191). Örneğin herkesin oturduğu bir toplantıda ayakta durmak isteyen kişinin "norm-dışı" davranışında topluluğun o anki ontolojisinden türeyen ilgili söylem, oturmanın doğru davranış biçimi olduğu mesajını verirken (normlaştırma), ayakta durmak isteyen kişiye karşı kendini merkeze koyarak (merkezileştirme), onun nezdinde kendine üstün bir pozisyon belirler (hiyerarşikleştirme); "norm-dışı" davranışta bulunan -ayakta duran- kişinin norma uygun olarak oturmasını talep eder (normalleştirme) yahut ayakta durmak isteyeni toplantıdan uzaklaştırır (ayıklama). Kuşkusuz, toplumsal formasyonun çok yönlü ilişkileri içinde söylemin bu fonksiyonları çok daha karmaşık bir şekilde işlemektedir. Nitekim Foucault, normallik söylemlerini sorunsallaştırdığı "anti-tarihlerinde" akıllı, disipline uygun ve heteroseksüel *özneleştirme* biçimlerinin üretimini tarihsel birer inşa olarak inceler. Foucault'nun ifadesiyle "…kavranması gereken nokta, bu konuda sahip olduğumuz bilginin kapsamı, uygulanan iktidar biçimleri ile bu konuda kendimize ilişkin edindiğimiz deneyimin ne derecede, nesneleri, eylem kurallarını, kendiyle ilişki tarzlarını belirleyen bir sorunsallaştırma aracılığıyla

belirlenmiş tarihsel figürler oluşturmaktan öteye gitmediğidir" (Foucault, 2011: 191-192). Örneğin *Deliliğin Tarihi*, deliliğin bir akıl hastalığı olarak algılanmasının sorunsallaştırılması esasında bu *özneleştirme* biçiminin örgütlenişini inceler (Foucault, 2003:150).

Yapılandırılmış söylemsel düzenekleriyle COVID-19, tam da bu mekanizma ve fonksiyonlara uygun olarak sürecin başından beri çeşitli *özneleştirme* biçimleri doğurmuştur. Bu bağlamda tıbbi-biyolojik *bir bilme biçimi* olarak kendine has etki alanları ve pratikler yaratan COVID-19 söyleminin ürettiği ayırma-bölme işlemlerinden ilki, konunun uzmanlarıyla konunun uzmanı olduğunu iddia edenler arasında süregiden ayıklama ve hiyerarşikleştirmedir. Tam da iktidar ilişkilerinin çoklu mücadele yapısına denk gelecek şekilde bu arenada her 'bilen' bir başka 'bileni' 'bilmediği' iddiası üzerinden ayıklamakta böylece kendi bilgi kıtasını merkezileştirip, diğerlerini hiyerarşik bir düzlemde *norma* davet etmektedir. Somut olarak söylersek, COVID-19'la ilgili bilimsel bilginin yetersiz ve gün gün yanlışlanmaya açık olmasıyla ilintili olarak uzman sıfatıyla kamuoyunu herhangi bir unsur hakkında bilgilendirmeye çalışanlar sundukları bilginin kısa sürede yanlışlanması, dahası buna rakip *karşı-bilmeler* ortaya çıkması nedeniyle duruma göre prestij kaybedebilmekte ya da dışlanabilmektedirler. Örneğin cerrahi maskelerin koruyucu olup olmadığı, virüsün hava yoluyla bulaşıp bulaşmadığı, virüsün cansız yüzeylerde ve açık havada ne kadar canlı kalabildiği gibi tartışmalar farklı bilim uzmanlarının bilme prosedürleri açısından polemiğin içinde yer alanları zaman zaman itibarsızlaştırmış, zaman zaman yüceltmiş, zaman zaman da merkezi pozisyona yükseltmiştir. Öte yandan virüsün başat olarak biyolojik-tıbbi bir mesele olarak ele alınması nedeniyle salgının toplumların ve bireylerin yaşamlarında yaratabileceği etkileri gündeme getirecek sosyal bilim alanlarının pozitif bilimlerin yanında ikincilleştirildiği ifade edilebilir. Nitekim salgın gündeminde asıl tema biyolojik sağlığın korunması olmuş, sosyal ve kültürel sağlık durumu ilkinden bağımsız bir olgu gibi ele alınmıştır.

COVID-19 söyleminin ürettiği ayırma-bölme işlemlerinden ikincisi ise bir bütün olarak tarihsel-toplumsal yaşam alanlarını kapsayacak şekilde çoğullaşmaktadır. Nitekim salgın söyleminin yapılandığı ilk andan itibaren "enfekte olanlar ve olmayanlar," "hastalığı geçirmiş olanlar ve olmayanlar," "salgın tedbirlerine uyanlar ve uymayanlar," "hastalık riski taşıyanlar ve taşımayanlar," "ölüm riski taşıyanlar ve taşımayanlar" gibi çok sayıda ayrım en nihayetinde bir kişinin, bir grubun veya bir devletin "damgalanması" *(stigma)* prosedürüne varabilmiştir. Bu bağlamda hastalığı atlatmış olanlar dahi sanki hastalık özellikle onları bulmuşçasına kendisinden uzak durulması gereken bireyler, bulaşın yayılmasının

önlenmesinde koyulan kurallara uymayanlar -maske takmamak gibi- ise bir tür 'vatan haini' olarak *özneleştirilmiştir*. Örneğin Çin'de salgın tedbirlerine riayet etmeyenlerin vatandaşlık kredi notları düşürülmekte, söz konusu yurttaş da bu puanın elverdiğince kamu hizmetlerinden yararlanabilmektedir. Öte yandan COVID-19 söylemi, ırkçı ve cinsiyetçi dışlama mekanizmalarıyla üst üste bindiği ölçüde çekik gözlülerin, Çinlilerin, Hispaniklerin, siyahilerin, mültecilerin ya da eşcinsellerin farklı düzeylerde işaretlenmesine yol açmıştır. ABD eski başkanı D. Trump'un COVID-19'u "Çin virüsü" olarak anması bu söylemin ürettiği ırkçı biçimlerin tepe noktalarından biri sayılabilir. Keza COVID-19 salgınını önlemeye ve kontrol altına almaya dönük kısıt ve tedbirlere muhalefet eden sağ-muhafazakâr aktör grupları salgının sorumlusu olarak yabancıları, Müslümanları, mültecileri ve göçmenleri işaret etmektedir (McNeill-Wilson, 2020). Üstelik süreç, durmaksızın yeni özneler üretmektedir. Nitekim bugün gelinen noktada "aşı yanlıları ve aşı karşıtları," "aşı olanlar ve olmayanlar," "Alman aşısı olanlar," "Çin aşısı olanlar" gibi başka kategoriler şekillenmiş, aşı olmayanların eğitim, sağlık ve seyahat hizmetlerinden yararlanması önüne periyodik test şartı konmuştur. En nihayetinde "normun sahibi olanların yolundan sapanlara karşı, biyolojik kalıt için bir o kadar tehlike oluşturanlara karşı duran ve tek ve gerçek ırk olarak sunulan belli bir ırktan yola çıkarak sürdürülecek bir savaş söylemiyle, dışlama ve ayrım ve sonuçta toplumu normalleştirme ilkesi olarak işleyen yozlaşmışlığa ilişkin bütün biyolojik-ırkçı söylemler, ama aynı zamanda bütün kurumlar" (Foucault, 2015: 3) devreye girmektedir. Tüm bu bölme işlemleriyse birey ve tür içindeki mikro ve makro karşılıklarını bir sonraki bölümde işlenecek olan bedenin anatomo-politiği ile nüfusun biyo-politiği alanlarında bulacaktır.

COVID-19 Bağlamında Bedenin Anatomo-Politiği ile Nüfusun Biyo-Politiği

Foucault, Türkçe'ye *Güvenlik, Toprak, Nüfus* (2013) ismiyle kazandırılmış olan *Collége de France* derslerinin 1977-1978 ayağında, egemen iktidar yapılarının çalışma pratiğini açıklayan üç tip yönetme biçiminden bahseder: Pastoral iktidar, disiplin toplumu[4] ve güvenlik toplumu. Bu üçlüden, son ikisi COVID-19 salgınının yönetim sürecini irdeleyebilmek açısından ayrıca elverişlidir. Zira COVID-19 söyleminden türeyen pratikler bütünü hem bedeni hem nüfusu ilgilendirdiği ölçüde bu kavramsallaştırmaların analiz düzeyine doğrudan oturmaktadır.

Bu çerçevede genel hatlarıyla *disiplin toplumu* 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyıl başında dallanıp budaklanmış ve feodal değil, sınıra dayalı bir topraktan doğmuş olan; atölyelerde, okullarda yerel ve bölgesel disiplinlerin artışıyla karakterize olduğu üzere daha çok nizamname ve tüzüklerle yöneten bir iktidar anlayışı olarak bedenlerin kontrolüne, terbiyesine, eğitimine ve gözetimine dayanan bir yönetme biçimidir. Bu itibarla iktidar ilişkilerinin bir görünümü olarak disiplin

toplumunun hedefi, bedenlerin idaresi; bilme biçimi disiplinler -tıp, psikiyatri, kamu hukuku gibi-, nesnesi ise "norm" olarak belirlenmiş hakikat biçimine göre "normalize edilecek" bedenlerdir (Foucault, 2019a). Burada disiplinler, "yasanın değil normun söylemini, hukukun değil insan bilimlerinin alanı olan teorik bir ufku" (Foucault, 2015:51), bedenler üzerinde uygulamanın otoritesini temsil ederler. Dolayısıyla "hepimizin bedeninde iktidar vardır ve iktidar en azından belli bir ölçüde bedenimizden geçiş yapar ya da yayılır" (Foucault, 2015: 44). Bu disiplin toplumunun billurlaştığı en net metaforik gösterge ise, suçluların yalnızca bedenlerini değil, ruhlarını da terbiye edecek bir hapishane modeli olarak J. Bentham'ın sunduğu *panoptikondur.* Mahkumların gözetlenip gözetlenmediklerini tam olarak anlayamayacakları, dolayısıyla 'uygunsuz' davranış göstermelerinin her an bir yakalanma ihtimalini de beraberinde getireceği çok özel bir mimari tasarım olarak mahkumların kendi kendilerini disipline etmelerini sağlayabilmesi açısından *panoptikon* (Foucault, 2003:86-87; 2019a:295-296), "çok farklı arzulardan hareketle, türdeş iktidar etkileri imal eden harika bir makine olarak" (Foucault, 2019a:298), sosyal hayatta gerçekliğe kavuşmuştur. Nitekim disiplin toplumunda normalleştirme pratiklerinin ürettiği söylem hatları boyunca artık bedenler izlenmeksizin izlendikleri büyük gözün ve diğer gözlerin terbiye edici bakışıyla dolaşıma girerler. Evde, sokakta, okulda, kışlada, hastanede… Böylece "suçlunun zamanına ve bedenine titiz bir el koyma, onun hareketlerinin davranışlarının bir otorite ve bilgi sistemi aracılığıyla kuşatılması; suçluları bireysel olarak düzeltmek üzere onlara uygulanan, üzerinde düşünülmüş taşınılmış bir ortopedi; kendini toplumsal bünyeden olduğu kadar, asıl adli iktidardan soyutlayan mekanizma" (Foucault, 2019a:202) olarak işleyen 'cezaevi' heryerdeleşmektedir. Foucault'ya göre modern iktidar, büyük gözaltıdır ve tüm bunlar iktidarın mikro-mekaniğini teşkil eder (Foucault, 2015:46).

Ne var ki Foucault'ya göre (2013:9), 18. yüzyıl ortalarından itibaren disiplinci iktidarla üst üste binecek, onun yerini almadan ve fakat onun niceliksel varlığını soğuracak yeni bir iktidar anlayışı, 'nüfusun keşfiyle' ortaya çıkmıştır. Foucault'nun *güvenlik toplumu* adını verdiği bu anlayışta artık bir halkın unsurlarının bedensel ve ruhani terbiyesinin yanında, "tür insanla" ilgilenen, bu itibarla doğum, ölüm, üretim, hastalık gibi toplu süreçlere odaklanan; güçlerin eksilmesinin, çalışma sürelerinin azalmasının, enerjilerin düşüşünün, üretimdeki eksiklikler kadar bunun mal olabileceği tedavilerin vs. (Foucault, 2015:248, 249) hesabını yaparak siyasi ve hukuki formasyonu istatistiki verilerle düzenleyen; en nihayetinde nesnesi yaşam, hedefi yaşam sürelerinin uzatılması olan bir iktidar modeli ortaya çıkmıştır. Söz konusu *güvenlik toplumunda* esas, toplumun karşı karşıya kalabileceği risklerin yönetimi ve sakıncaların en aza indirilmesi

(Foucault, 2013:21); insanların, malların, havanın dolaşımının vb. düzenlenen ortamla serbest kılınmasıdır (Foucault, 2013:27). Bu itibarla da yeni yönetim anlayışı, disiplinci iktidarın aksine olabildiğince az müdahale ederek ve fakat serbest bıraktığı bu özgürlük alanında toprağın verimini, nüfusun hareketini, kamunun sağlığını alabildiğine düzenleyerek işleyecektir. Özetle söylenirse, "18. yüzyılda temeli atılan insan bedeninin anatomo-politiğinden[5] sonra, bu yüzyılın sonunda artık insan bedeninin anatomo-politiği olmayan, ama insan türünün biyo-politiği" (Foucault, 2015:248; 2010:102,103,105) olarak adlandırılan bir *şey* belirir, ki bu *şeyi* "… nüfusu yaşayan ve birlikte var olan varlıklardan oluşan, kendine has biyolojik ve patolojik özellikler sergileyen, dolayısıyla özgül bilme ve teknikler gerektiren bir bütün" olarak ele alır (Foucault, 2004:318-319; 2015:251, 252).

Konumuz dahilinde bakıldığında *disiplin toplumunun* bileşkesi içindeki bedenin anatomo-politiği ile güvenlik *toplumunun* bileşkesi içindeki nüfusun biyo-politiği, COVID-19 salgınındaki idare paradigmasını analiz etmek açısından oldukça geniş bir örneklem yelpazesi sunar. Bu yelpazede ilk elden akla gelebilir beden-terbiyesi araçlarından biri, salgının ortaya çıkış sürecinde önce tavsiye edilen, sonra belli alanlarda kullanılması mecbur kılınan ve en nihayetinde kimi zaman özel alanları da -araba içi gibi- kapsamak üzere kamusal alanlarda kullanılmaması çeşitli idari cezalara bağlanan maskedir. Zira burada sorunsallaşan, maske kullanımının salgının yayılımını durdurmak açısından önemli bir tedbir olup olmaması değil, bunun hem egemen iktidar (burada devlet), hem de diğer iktidar çevreleri (herkes) tarafından bedenin denetlenmesi, gözetlenmesi ve disipline edilmesi açısından yer açtığı olanaktır. Nitekim maske kullanımına ilişkin bilgi-iktidar almaşığı "disiplinden doğan söylemler hukuku istila ederken, normalleştirme yöntemlerinin yasanın yargılama usullerini giderek daha çok sömürgeleştirmesiyle ortaya çıkan normalleştirme toplumunun" (Foucault, 2015: 52) somut bir örneğini billurlaşmaktadır. Örneğin maske takmayan kişi, bir yandan idari cezalar nedeniyle hukuk nezdinde *özneleşirken* bir yandan da maske takanlar tarafından norma davet edilmek suretiyle disipline edilmektedir. Dahası, bireyin maske takmamanın uygunsuz kaçmadığı durumlarda bile 'görmeden görüldüğü' hissiyle davranışını terbiye etmesi söz konusudur.[6] Kuşkusuz bu süreç genel hijyen kuralları uyarınca -maske, mesafe, el yıkama- da tekrarlanmaktadır. Maskelerin nasıl takılacağına, sosyal mesafe kurallarının neler olduğuna, ellerin nasıl yıkanacağına dair somut ve dijital kamusal alanlarda sürekli olarak tekrarlanan kural ve prosedürler, bu kural ve prosedürlerin gündelik yaşam alanlarının her bir kılcal damarına sızışı -dükkân, okullar, üniversiteler, hastaneler, apartman girişleri ve toplu taşım araçları gibi kamusal alanlara konan ya da yapıştırılan sosyal mesafe işaretlemeleri; dezenfektan

makinelerinin nasıl kullanılacağını belirten açıklayıcı ilanlar vb.- COVID-19 sürecinde bedenin "itaatkâr yeniden üretiminin" (Foucault, 2019a:210-211) görünümleridir. Kapalı bir kamusal mekâna girerken devreye giren ve çoğu zaman yanlış ölçtüğüne tanık olabileceğimiz ateş ölçerlerin oradaki fonksiyonu ise bir nizama uygunluğun törensel tasdikidir. Diğer bir ifadeyle çoğu zaman doğru ölçüm yapmasalar da bu dijital ateş ölçerler, varlıklarıyla 'normallerle' 'norm dışılar' arasındaki hattı çizen semboller olarak disiplin prosedürlerini güçlendirirler.

Öte yandan uzun bir zaman boyunca süren sokağa çıkma kısıtlamaları toplumsal olarak gündelik hayatın akışını değiştirmenin yanında, bedenin disiplini açısından da ele alınabilir. 'Evde kal' ilkesi uyarınca 'evde özgürleşmeye' çalışan birey, süreç boyunca sağlık uzmanlarının, diyetisyenlerin, sporcuların, sanatçıların ve her türden 'yaşam gurusunun' ürettiği tavsiye niteliğindeki söylemler boyunca bedenini 'daha uzun ve sağlıklı bir yaşam için gerekli dizgelere' uydurmaya çabalamıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün sağlığı "sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, bedence, ruhça ve sosyal yönden tam iyilik hali" olarak tanılaması ekseninde bedenin yanında ruhumuzun da sağlığını düşünecek şekilde hareket etmemiz, bu suretle 'zamanı verimli kullanmak' hedefiyle hobiler edinmek, dil öğrenmek, sanal turlara katılmak vb. üzerinden kurulmuş olan devasa yararlılık ve sağlık söylemi, beden terbiyesinin yanında ruh terbiyesinin de hesaba katılan alanlardan olduğunu göstermektedir. Böylelikle bir yandan "faal beden üzerinde sonsuza kadar bölünebilen bir iktidar teknolojisiyle, hareketlerin ekonomisi, etkinliği ve bunların iç örgütlenmesi" (Foucault, 2019a:209,) bireyin öz-sorumluluğu haline dönüşürken (Konak ve Ertan, 2020:33) bir yandan da "dinin vazettiği kuruluş teolojisine paralel biyolojik ve ruhani sağaltma işlemlerinin vadettiği 'sağlık' daha önce hiç olmadığı kadar yaşamın tıbbileşmesine" (Agamben, 2020c:108) yol açmıştır.

Bedenin anatomo-politiğinin bu varyasyonlarının nüfusun biyo-politiği açısından karşılıkları ise özellikle devlet üzerinden ele alınmalıdır. Zira salgın yönetiminde sokağa çıkma kısıtlamaları, adli ve idari tedbirler, uzun süreli dönemsel kapanmalar, dijital takip sistemleri, istatistiklerin tutulması vb. devletler tarafından koordine edilmiş ve uygulanmıştır. Bu açıdan devletin buradaki sorunu kamusal bir kaynak olarak insan yaşamının/nüfusun korunması ve mümkün olduğunca 'iyi bir şekilde' idare edilmesidir.

Bu çerçeveden bakıldığında biyo-politiğin her şeyden önce nüfusla, dolayısıyla istatistik verilere dayanan doğum oranı, üreme, hastalık, yaşlılık, kazalar gibi süreçlerle ilgilendiği vakıaysa (Foucault, 2015:250) salgın yönetiminin alamet-i

farikalarından birinin COVID-19 istatistikleri olduğu söylenebilir. Nitekim kamuoyuyla paylaşıldığı kısmıyla test sayıları, vaka sayıları, ölüm sayıları, yoğun bakımda yatan hasta sayıları, yatan hasta sayıları, iyileşen hasta sayıları, şehirlere ve ülkelere göre salgının görülme oranları, birinci ve ikinci doz aşı olanların sayısı, nüfusun genelinde aşılama oranları gibi veriler, salgın sürecinin evrimiyle paralel gelişen *bilmelerin* nüfusa ilişkin bir dolayımıdır. Öte yandan bu veriler, insan yaşamının sayısallaştırılıp anlaşılmasının en açık örneklerindendir. Diğer bir ifadeyle kendine özgü bir değer taşıdığı varsayılan insan yaşamının bir sayı olarak tablolaşması, biyo-politik *yönetimsellikte* insan yaşamının, nüfusun yönetimine ilişkin fayda-zarar hesabının izdüşümüne denk geldiği sonucuyla örtüşür. Nitekim çeşitli haber kanallarıyla duyurulan bu sayılar kamuoyu tarafından, dehşete düşmenin ya da rahatlama dönemine girmenin bir işareti olarak okunur. Devletin aldığı tedbirlerin şiddeti de meşruiyet alanını bu veriler üzerinden kurar. Foucault'nun tespitiyle "aslında kendini şiddet yoluyla üreten sürekli bir darbe olarak devlet aklı" yasayı, uygulamanın aciliyet söylemiyle yer değiştirir (Foucault, 2013:229).

COVID-19 sürecinin biyo-politik ayağının ikinci noktası kamu sağlığını takip ilkeleri uyarınca devreye sokulan dijital uygulamalar ve robotik teknolojilerdir. Türkiye'de 'Hayat Eve Sığar', Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık'ta 'COVID Symptom Study', Avustralya'da 'COVIDSafe', Yeni Zelanda'da 'FluTracking', Singapur'da'Trac eTogether', Hindistan'da 'AarogyaSetu', Almanya'da 'Corona-Warn-App', Fransa'da 'StopCovid', Bangladeş'te 'Corona TracerBD', Brazilya'da 'Tô de Olho', Kanada'da 'COVIDAlert', Kolombiya'da 'CoronApp', Hırvatistan'da 'StopCOVID-19', Çekya'da 'eRouška', Danimarka'da 'Smittestop', Yunanistan'da 'CovidChecker', Macaristan'da 'VírusRadar', İsrail'de, 'HaMagen', Portekiz'de 'Stayaway COVID' gibi isimler alan uygulamalar (Eşitti, 2021:541), yükleyenlerin sağlık durumlarının ne olduğunu, risk bölgelerinin ve riskli kişilerin ne oranda yakınında bulunduklarını vb. takip etmeye yararken uygulamaların isterleri, *panoptikonun* bir varyasyonu olan *omniptikonu* (Pimenta, 2010:272) cisimleştirir. Nitekim *panoptikonun* gözetlenenin rızasını içermeyen bir disipline etme teknolojisi olmasına zıt şekilde *omniptikon, panoptikonla* aynı işlevleri yerine getirmekle birlikte bu kez gözetlenenin gönüllü katılımını ve başkalarını da gözetlemeyi içerir. Bu bağlamda *omniptikon,* günümüz panoptik anlayışının hiper formlarından birine dönüşür. Örneğin *Hayat Eve Sığar* uygulamasında görüldüğü üzere, süreç yönetimine uymayanların yetkililere bildirilmesini öngören 'ihbarda bulun' seçeneği ya da benzer uygulamanın Alman versiyonu olan Corona-Warn-App'ın çalışma ilkesi 'veri bağışı' (Polat, 2020: 99) bireylerin, gönüllü olarak sürece katılarak denetim, dijitalleşmiş gözetim, denetim ve disiplinini teşvik etmektedir. Tüm bunların yanında "uydu takip sistemleri

aracılığıyla yapılan konum takibi, yapay zekâ ve coğrafi konumlandırma uygulamaları, elektronik çit uygulamaları ve elektronik kelepçeler yoluyla karantina altına alma işlemleri (Eşitti, 2021:545); vücut sıcaklığını, kalp atış hızını, şehir içi dolaşımın ve kredi kartıyla yapılan alışverişlerin kaydını tutan uygulamalar, kamusal alanlara girişlerde kayıt tutan termal kameralar, sokakta yürüyen insanları yukarıdan izleyerek sosyal mesafe ve maske kurallarına riayeti sağlayan dronlar (Sylvia, 2020:2; Kitchin,363-364, Couch vd.2020) panoptik ve omniptik kapsamlarıyla biyo-politikanın dijitalleşmeyle bütünleştiği alanları temsil etmektedir. Nitekim Byung-Chul Han'a (2020) göre de bu durum, *dijitalleşmiş biyo-politika* olarak adlandırılmalıdır.

Öte yandan COVID-19 sürecinin biyo-politiği "kimin ölüme terk edilip kimin yaşatılacağı" sorunsalıyla birlikte işlemektedir. *Pastoral iktidarda* ölüme ve yaşama karar veren hükümranın tersine *güvenlik toplumunda* biyo-iktidar, Foucault'nun *ayarlama iktidarı* (2015:252) adını verdiği bir ilkeyle, toplumsal yaşamın verimliliğine dair istatistik verilerden beslenerek ve fayda-zarar hesabı üzerine kurulu bir dizi sonuca dayanarak 'hangi hayatların öncelikli,' 'hangi hayatların yaşatmaya değer,' 'hangi hayatların daha önce ölüme terkedilebilir olduğu' kararını vermekte, "yaşamın nasılına müdahale hakkına dönüşerek yaşamın kazalarını, iyi ya da kötü olasılıklarını, zayıflıklarını denetim altına almak için" (Foucault, 2015: 252,253) risk ve güvenlik haritaları itibariyle ölümü görünür olmaktan çıkarmakta, gündelik hayattan olabildiğince dışlamaktadır (Foucault, 2010:102). Bu, "gücün, kudretin, sağlığın ve yaşamın sonsuz ölçüde genişlemesi projesidir" (Foucault, 2010:94). Bu projenin bir ayağı olarak da COVID-19 sürecinde belli bir yaşın altındakiler ve üstündekiler ile kronik hastalığı olanlar iktidarın "yaşatmaya çalışma" ilkesi uyarınca öncelikle *kapatılırken,* nüfusun sağlıklı ve iş gücü verimliliği yüksek kesimi kısmi kapatmaların öznesi olmuştur. Keza aşı uygulamalarında da benzer bir mantıkla öncelikliler ve sonradan aşılanması uygun olanlar kategorisi oluşturulmuştur. "İnsanları aşılayıp aşılamaya değip değmeyeceğinin, aşılanmayla mı yoksa çiçek hastalığının kendisiyle mi ölüm riski alındığının anlaşılmaya çalışıldığı çiçek hastalığı dönemine" (Foucault, 2013:57) benzerlikle, zamanda ve mekânda sınırları belli olan bir nüfusun içindeki vakaların dağılımı olarak açığa çıkan risk yönetimi gerçekleşmiştir. Tıp ve siyasetin bu kesişim noktasında, Foucault'nun ifade ettiği üzere iktidar öldürmeye değil yaşatmaya çalışmaktadır. Ne var ki bunu kendi düzenekleri, amaçları ve hedefleri doğrultusunda detaylandırmakta, koordine etmekte, bölmekte, sevk ve transfer etmektedir. Egemen iktidar açısından hedef, düşük risk ve yüksek verimlilik, "kar ve zarar hesabıdır" (Horvath ve Lovasz, 2020:152).

Nihai olarak disiplin toplumu ile güvenlik toplumunun; bedenin anatomo-politiği ile nüfusun biyo-politiğinin birbirinin yerini alan değil üst üste binen yönetim modelleri olduğunu (Foucault, 2015:256) kanıtlarcasına, COVID-19 sürecindeki karantina (kapatma) ve salgın yönetimi süreçlerinin eşgüdüdümlü olarak ilerlediği tespit edilebilir. Bu anlamda Foucault'nun Orta Çağ'da veba salgınının yönetimi (Foucault, 2019a: 290) ile 19. yüzyılda suçiçeği salgınının yönetimi arasında bulduğu farkların COVID-19'da birbirine teyellendiğini gözlemlemek mümkündür. Bu farkları özetleyen bir paragrafta Foucault şöyle açıklar:

> Orta Çağ'ın sonlarına doğru, 16. ve 17. yüzyıllardaki biçimiyle vebaya dair nizamnameler, vebanın olduğu bölgeleri, şehirleri tam anlamıyla çerçeveleyip sınırlamaktadır: İnsanlara ne zaman, nasıl, hangi saatte buralardan çıkabileceklerini, evlerinde ne yapmaları gerektiğini, nasıl beslenmeleri gerektiğini belirten, kimi görüşmeleri onlara yasaklayan, müfettiş karşısına çıkmalarını zorunlu kılan, evlerini müfettişlere açmaya zorlayan nizamnameler bunlar. Buradaki sistemin disiplinci olduğu söylenebilir. Üçüncü örnek: Şu anda seminerde işlediğimiz çiçek hastalığı ve 18. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan aşılama pratikleri. Burada sorun, disiplin yardıma çağrılsa bile, bir disiplini dayatmak değil, kaç kişinin, kaç yaşında, hangi sonuçlar ve hangi ölüm oranlarıyla çiçek hastalığına yakalandığını, nasıl izler taşıdığını, aşının taşıdığı riskleri, bir bireyin aşıya rağmen ölme ya da hastalığa yakalanma risklerini, nüfus üzerindeki genel etkileri bilmektir. (Foucault, 2013: 11)

Buradan hareketle söylersek COVID-19 salgın sürecinde tıpkı veba döneminde olduğu gibi kapatmalar ve disiplinci uygulamalar, tıpkı suçiçeği döneminde olduğu gibi nüfusa dönük biyo-politik uygulamalar işbaşına geçmiştir. Bu itibarla büyük kentlerin ya da bölgelerin tümden karantina altına alınması -Çin'in Wuhan kenti vd.- söz konusu olduğu gibi, dönemsel eve kapanmalar da yararlanılan disipline edici ve ayırıcı prosedürler arasında yer almaktadır. Kuşkusuz, daha önce ifade edildiği üzere bu kapatma süreçlerinde beslenme, hareket, düzen ve dolaşım disipliner anlayışın ön plana çıkardığı konu başlıkları olmuştur. Salgının bir bütün olarak yönetiminde ise risk hesaplamalarıyla karakterize olan *güvenlik toplumunun* tümel düzenekleri karşımızdadır. 'Yaşamın değerini' ölçen böylesi bir siyasanın ekonomi-politik mekaniğinde ise yine Foucault'nun neo-liberalizme ilişkin analizlerini kapsayan izdüşümler yer almaktadır.

COVID-19'un Ekonomi-Politiği: Liberal ve Neoliberal Yönetimsellikler

Foucault'nun "belli bir mantığa sahip bir kuram ya da belli hedeflerin peşinden giden bir politikadan" (2019b: 266), bir ideolojiden ziyade "yönetim pratiği

hakkında eleştirel bir düşünüm biçimi" (2019b,267), birer *teknoloji* olarak gördüğü liberalizm ve neo-liberalizm, onun *yönetimsellik* adını verdiği söylemsel bir düzeneğin, dolayısıyla da biyo-politiğin genel çerçevesidir (Foucault, 2019b). Bu itibarla Foucault, *yönetimsellikten* birbiriyle ilintili olmakla birlikte farklı üç dizge kasteder:

> Yönetimsellik kelimesiyle üç şey kastediyorum. 'Yönetimsellik' derken, temel hedefi nüfus, baskın bilgi biçimi ekonomi politik, temel teknik aracı da güvenlik düzenekleri olan bir bütünü, bu son derece belirli fakat karmaşık iktidar biçiminin uygulanmasını sağlayan kurumlardan, usullerden, çözümleme ve düşüncelerden, hesap ve taktiklerden oluşan bütünü kastediyorum. İkinci olarak, 'yönetimsellik' derken, Batı'nın tamamında, 'yönetim' olarak adlandırabileceğimiz bu iktidar tipini diğerleri (hükümranlık ve disiplin) üzerinde egemen kılmayı çok uzun süredir sürdüren eğilimi,kuvvet çizgisini kastediyorum. Nihayet, 'yönetimsellik' derken, Orta Çağ'daki adalet devletinin 15. ve 16. yüzyıllarda idari bir devlete dönüştüğü, yavaş yavaş 'yönetimselleştiği' süreci, daha doğrusu bu sürecin sonucunu anlamak gerekir. (Foucault, 2013:97-98)

Bu itibarla Foucault'ya göre *yönetimsellik*, pastoral iktidarın yönetme işlevinin tarihsel olarak *disiplin* ve *güvenlik toplumlarına* dönüştüğü süreçte ortaya çıkar. Nesnesi bedenler ve nüfus olduğu ölçüde de ilkesi "devleti zenginleştirmek için gerekli usullerin basit bilgisi olarak değil, zenginlik ve nüfus dalgalanmalarını üç farklı açıdan (üretim, dolaşım, tüketim) birbirine bağlayan, üstelik artık bizzat kendi usulleri itibariyle bilimsel bir bilgi olan ekonomi-politiktir" (Foucault, 2013: 306).

Foucault, güvenlik toplumunun *yönetimselliğini* şekillendiren böylesi bir bilgi pratiğinin ortaya çıkışını liberalizm kapsamında fizyokratların, neo-liberalizm kapsamında ise ordoliberallerin izleklerini inceleyerek çözümler. Burada fizyokratlar, nüfusun azalmasından yana olmayan, bu nüfusu çeşitli 'yapay' müdahalelerle -nizamname ve tüzükler- belli bir düzene sokmaya çalışmayan; tam aksine popülasyana müdahale etmeden onu yönetmenin bir formülünü bularak nüfus dinamiklerinin istatistiki değerlendirimiyle refah ve güvenliği azamileştirmeye çalışan hattı, ordoliberallerse bu nüfus yönetimini yönetilenlerin kendi kendilerini piyasalaştırmaları ve rekabet unsuru haline getirmeleri usulüyle ikame etmek isteyen tarzı temsil eder (Foucault, 2019b). Nitekim ekonomik bir özgürlük alanı yaratmak ve onu devletin kontrol ve asgari müdahalesinde işletmek isteyen liberallere karşılık, serbest piyasanın devletin baştan sona düzenleyicisi olacağı bir düzen öneren neo-liberaller devlete

biçilen roller açısından ayrışmaktadır (Foucault, 2019b:103). Liberalizmden neo-liberalizme kayma devletin piyasanın rekabetçi ve faydacı mantığına uyum sağlamasında gerçekleşmektedir. "Yani artık, devlet denetiminde bir piyasa yerine, piyasa denetiminde bir devlet" (Foucault, 2019b: 103) ortaya çıkmaktadır. COVID-19'un ekonomi-politiği de bu iki anlayışın tam ortasında bireyin yaşam biçimlerine ve nüfusun idaresine ilişkin iktisadi, siyasi ve toplumsal yeniden yapılandırmada cisimleşmektedir.

İktisadi yeniden yapılandırma açısından COVID-19'un ekonomi-politiğine bakıldığında ilk dikkat çeken emeğin örgütlenişindeki dönüşümlerdir. "Rutin bir şekilde işe gidip gelmek zorunda olmamak, iş yerine bağlı olmamak, patronun gözetim ve denetimlerinden uzak olmak, ev ortamının rahatlığında iş görmek, verimlilik artışı, daha az tatile ihtiyaç duymak, zamanı bireysel olarak örgütleyebilmek, trafiğin ve trafik kazalarının azalması, çevre korumaya katkı"[7] gibi pozitif özelliklerle tasvir edilen evden çalışma bu yöndeki dönüşümün kalıcılaşmaya en meyyal özelliklerindendir. 'Evden çalışmanın olumlu ve olumsuz taraflarının uzun yıllardır zaten tartışıldığı (Bloom vd, 2015; Rupietta vd, 2016; Farrell, 2017) ve pilot uygulamalarla denendiği,[8] neo-liberal *yönetimsellikte* yeni olansa, evden çalışmanın yol açacağı dezavantajların göz ardı edilmesinde salgının bir atlama tahtası olarak kullanılmasıdır. Diğer bir ifadeyle COVID-19 *yönetimselliğine* içkin aciliyet olgusu, neo-liberalizmin emeğin örgütlenişiyle ilgili yıllardır 'başarmak' istediği hedefe daha hızlı bir şekilde ulaşılması için bir kolaylaştırıcı olmuştur. İşyeri merkezli çalışmanın hala kural ve hâkim anlayış olduğu doğruysa da COVID-19 sürecinde yine milyonlarca çalışan işleri evden de yürütebiliyor olduklarının bilincine varmış, pozitif ve negatif yönleriyle duruma dair deneyimler kazanmışlardır. Böylece neo-liberalizmin, herkesin kendi başına bir şirket olabileceğini vaaz eden rekabetçi ve girişimci söylemi ilk kez kitlesel olarak deneyimlenmiştir.

Ne var ki evden çalışma prensibinin yalnızca beyaz yakalı çalışanların deneyimleyebileceği bir 'olanak' olduğu, diğer bir ifadeyle mavi yakalı işçilerle hizmet sektöründe çalışanların bu 'ayrıcalıktan' faydalanamadıkları da aşikârdır. Bu noktada COVID-19'un ekonomi-politiğinin pek çok *kırılgan hayatı* (Butler, 2018) ekonomi ile yaşam hakkının çarpıştığı bir denkleme yerleştirdiği söylenebilir. Nitekim sağlık çalışanları başta olmak üzere farklı sektörlerdeki fabrika işçileri, kargo çalışanları, kuryeler, lokanta işletmecileri, temizlik işçileri vb. bulaşın tepe yaptığı dönemlerde dahi çalışmak mecburiyetinde kalmışlardır. *Yönetimselliğin* bu noktadaki hesabı, en az 'kurbanla' en fazla verimliliktir. Öte yandan bu *kırılgan hayatlar* arasında evsiz oldukları için "evde kalamayanlar"; sığınmacılar ve vatansızlar gibi yasal güvencelerden kısıtlı olarak yararlananlar;

çalışma hayatları askıya alındığı için iş göremeyen inşaat işçileri, sanatçılar, işportacılar, spor eğitmenleri vb. de yer almaktadır. Bu çerçevede başka bağlamlardaki çeşitli çalışmaların gösterdiği üzere pandemi sürecinin günümüz toplumlarında mevcut olan iktisadi, siyasi ve kültürel fay hatlarını doğrudan kesip belirginleştirdiği (Milan ve Trere: 2020:1), bu suretle politik ve ekonomik yönden olduğu kadar etnik, kültürel ve cinsel açılardan kırılgan olan birey ve toplulukları daha fazla etkilediği vakıadır (Harvey, 2020; Khan vd, 2020; McLaren, 2020; Chang, 2020, Santos vd, 2020). Bu tipten gruplar, neo-liberal *yönetimselliğin thanato-politik*, diğer bir ifadeyle ölüme-terkedilebilir olanlar ayağında (Foucault, 2011:121) bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle 'harcanabilir hayatlar' kategorisinde yer alan engelliler, etnik azınlıklar, LGBTİ bireyler, siyahiler vb. biyo-politikanın öteki yüzü olan *nekropolitikanın* (Mmembe, 2019; Sundset, 2021) konusu olmaktadırlar. Nitekim Foucault'nun özel bir anlamla kullandığı bir ifade olarak ırkçılık, bedenin ve nüfusun arındırılması *(purification)* usulünde yürüdüğü müddetçe süreğen bir normalleştirme (Foucault, 2015:260-265) işlevini işaret ederken risklerin yönetiminin bireysel inisiyatife bırakılmakta olduğu neo-liberalizm olgusuyla birleştiği oranda bir tür "doğal seleksiyonculuğa" dönüşmektedir. *Kırılgan hayatlar*, sosyo-ekonomik nedenlerle hastalıktan korunamamanın ya da kendi güvenliğini sağlayamamanın hesabını bireysel olarak şeylerin olağan düzenine ayak uyduramayan toplumdışılar ya da 'beceriksizler' olarak yaftalanmak vesilesiyle vermek ve ölümle doğrudan yüzleşmek durumunda kalmaktadırlar.

COVID-19'un ekonomi-politiğinin sermaye bileşenleri açısından en önemli izdüşümü ise bu süreçte 'kazananlar ve kaybedenler' arasındaki dağıtımın yeniden gerçekleşmesidir. Süreçte pek çok küçük işletmenin ve geleneksel yöntemlerle iş görenin iflas noktasına geldiği bir vakıayken[9] boşalan pazar payını, krizi yönetme becerisi gösteren şirketlerin almış ve kimi şirketler daha da zenginleşmiştir (Berkhaut vd., 2021:11,22). Nitekim "risk tanımlarında kaybedenlerin yanı sıra daima kazananlar da olduğu üzere, kazananların bakış açısından modernleşmenin riskleri -burada hastalık- büyük kazanç demektir" (Beck, 2014:28). Kapitalist üretim sisteminin olağan akışı olarak değerlendirilebilecek bu durumun pandemideki spesifik yansıması ise bilim ve teknoloji merkezli yatırımlar gerçekleştiren sermaye bileşenlerinin ulaştığı muazzam gelirdir. Nitekim uluslararası aşı pazarında oluşan -milli duygularla da bileşen- büyük rekabet, sağlık altyapılarına/ekipmanlarına yapılan yatırımlar ve bireysel sağlık sigortalarının artışı pandeminin kazananlarının tarafını imlemektedir. Öte yandan bu süreçte emeğin evden örgütlenmesine benzer şekilde sermaye de internet merkezli olarak kendini regüle etmiştir. Diğer bir ifadeyle pek çok şirket hizmet veri tabanlarını internete uyumlaştırırken,

internet tabanlı işletmelerin işlev, hacim ve sayısında büyük bir artış yaşanmıştır.[10] Tüm süreç, evde yaşama uygun olarak her türlü hizmeti kişinin yaşam alanına ulaştıracak şekilde çeşitlenmektedir. COVID-19 *yönetimselliğinin* bireyleri *çağıran/özneleştiren* en can alıcı noktalarından biri işte bu yaşam alanına hitaplar nezdinde ortaya çıkmaktadır. Bugün ürün piyasasına ve çeşitliliğine bakıldığında, kampanya ve reklamlarına COVID-19 riskinin bertaraf edilmesi hedefini eklemleyen ürün yelpazesinin arttığı görülmektedir. Temizlik malzemeleri, yatak ürünleri, halılar, koltuklar, rezidanslar, yiyecekler vb. COVID-19'a karşı güçlendirilmiş formülleri ve yeni versiyonlarıyla geleneksel ve dijital platformlarda tüketicinin beğenisine sunulmaktadır. Keza el spreyleri, bireyin moda ve zevk anlayışına uygun üretilmiş maskeler, maske kullanımını kolaylaştıran envaı çeşit aparat ve kutu bu pazardaki çeşitlilikte yerini almaktadır. Bir bütün olarak neo-liberal *yönetimsellik*, herkesi pazarın dışında kalamayacağı şekilde üretmekte ve yeniden üretmektedir. Bu üretim silsilesinde "mübadele, alışveriş ve tüketim" odaklı liberal teknoloji, "şirket, girişim ve üretim" (Foucault, 2019b: 128) modellemesiyle çakışmaktadır. Nitekim tüm bu ürün piyasasını bir yandan insanların pazardan pay almak için yarış haline girdiği, bir yandan da kendi kendilerinin doktoru, gardiyanı ve psikoloğu oldukları bir kendine-yardım (*help-yourself* ya da *do-it-yourself*) süreci olarak okumak mümkündür. Bireysel girişimcilerin krizi nasıl fırsata çevirdiklerine dair başarı öykülerinden, eve-kapanmalar boyunca birtakım yararlı işler yaparak -hobiler, dil öğrenimi, çevrimiçi eğitimler vb.- sağlıklı kalmanın örnekleri olarak kendilerini sunan profillere geniş bir yelpazede yeni iktisadi insan (*neo homo-economicus*) kapsayıcı temsiliyet kazanmaktadır. Böylece neo-liberal *yönetimsellikte* virüs, tıpkı diğer ekonomik ajanlar gibi kar maksimizasyonunu sağlayan nötr bir birim haline gelmektedir (Horvath ve Lovasz, 2020: 149, 150).

COVID-19 yönetimselliğinin bu iktisadi arka planının mikro-ölçekte bireyi, makro ölçekte ise nüfusu *üst-belirlediği* bu dönüşümlerin öteki ayağı ise toplumsal ve kültürel yapılara uzanmaktadır. Bu bapta, her türden eğitimin uzaktan eğitim prosedürleriyle yürütülmesi; sinemalara alternatif olarak dijital medya platformlarına uygun filmlerin üretilmesi; önemli sanat organizasyonlarının -Oscar ödülleri gibi- çevrimiçi tertibi; tiyatro, konser vb. etkinliklere katılım kodlarıyla internet üzerinden erişim imkânının ortaya çıkması; belli bir ücret karşılığında yapılabilecek sanal müze ziyaretleri ve şehir turları; web tabanlı konferans, seminer gibi etkinlikler ev odaklı yaşam itibariyle başlayan bireyselleşmiş dönüşümün somut temsilleridir. Bu örneklemlerde, piyasanın kendini kamusal alandan eve doğru genişletmiş ve derinleştirmiş olduğu söylenebilir. Böylece neo-liberal teknolojinin müdahale etmeksizin düzenlemeye çalıştığı sivil toplum alanı özel alanla bütünleşmeye başlamıştır.

Olumlu ve olumsuz tarafları ayrı bir tartışmanın konusu olabilecek nitelikteki bu dönüşümlerin geçici olduğu iddia edilebilir. Diğer bir ifadeyle bu gelişmelere bir zorunluluk durumunun yarattığı, acil ihtiyaçlara dönük yaratıcı çözümler olarak bakılarak, COVID-19 salgını sona erdikten sonra "normallere" dönüleceği savunulabilir. Ne var ki bu noktada COVID-19'un "yeni normal" söylemini hatırlamakta fayda vardır: Bu söylem ilk etapta "maske, mesafe ve hijyen" üçlüsüyle ve kısıtlamalarla yaşamaya alışmamız gerektiğini belirtmektedir. Ne var ki aynı zamanda söylemin dizgesi normun artık farklı olduğunu, "eski yaşamlarımıza" dönmemizin mümkün olmadığını da ifade etmektedir . Ta ki "yeni" sıfatıyla ifade edilen *şey,* bu sıfata ihtiyaç duymayacak bir "norm" haline gelinceye dek. Foucault, veba sonrası kendini norm kılabilmiş uygulamaları bu tespitle birlikte okuyabileceğimiz şekilde şöyle betimler:

> Vebanın etrafında koskoca bir edebi bayram kurgusu gelişmiştir: askıya alınan yasalar, kaldırılan yasaklar, akıp giden zamanın çılgınlığı, saygısızca birbirine karışan bedenler, maskelerini çıkartan, statüden gelen kimliklerini ve kendilerini tanıttıkları çehrelerini terk eden bireyler ortaya tamamen başka bir gerçek çıkarmaktadır. Fakat bir de bunun tamamen tersi olan siyasal bir düş de var olmuştur: Artık ortak bayram değil de, katı ayrımlar; çiğnenen yasalar değil de, iktidarın kılcal damarlar boyunca bile iş görmesini sağlayan tam bir hiyerarşi aracılığıyla, düzenlemelerin varoluşun en ince ayrıntılarına kadar nüfuz etmeleri; takılan ve çıkarılan maskeler değil de herkese 'gerçek' adının, 'gerçek' yerinin, 'gerçek bedeninin' ve 'gerçek' hastalığın yüklenmesi söz konusudur. (Foucault, 2019a:292-293)

Veba bitiminde yerleşikleşen bu nüfuz etmelere benzer bir düzenekle bağıntısı içinde "yeni normali" öznenin ve nüfusun topyekûn yeniden yapılandırılması içinde düşünmek gerekir. Kaldı ki COVID salgını ortadan kalksa bile insanlığı benzer başka salgınların beklediğine ilişkin açıklamalar sıklıkla yapılmaktadır. Güvenlik toplumunun bir uzantısı olarak yorumlayabileceğimiz *risk toplumunda* bilincin varlığımızı belirlediği (Beck, 2004: 29) doğruysa, bu anlamda söylem öznesel konumlarımızı bir kez daha üretmektedir. Diğer bir ifadeyle yeni salgınlar/felaketler söylemi, evde yaşamın mikro-mekaniğini meşrulaştırmaktadır. Böylesi bir genel söylemse "belirsizliği ve olumsallığı önlemeye değil iktisadi ve siyasi açılardan en verimli şekillerde yönetebilmeyi öngören neo-liberal yönetimselliğin" (Horvath ve Lovasz, 2020:149) ajandasıyla çakışmaktadır.

COVID-19 *yönetimselliğinin* egemen iktidarı (devleti) merkeze alabileceğimiz noktasındaki en önemli polemik de burada düğümlenmektedir. *Risk toplumlarında* olağanüstü halin normal duruma dönüşme ihtimaline yıllar

önce dikkat çekmiş olan Beck'e (2014:29) ek olarak Agamben başlattığı bir dizi polemikte COVID-19 sürecinde devletler tarafından uygulamaya konulmuş tedbirlerin, prosedürlerin, olağanüstü hâl uygulamalarının ve kısıtlamaların kalıcılaşma; istisnanın kural haline gelme ihtimalinin bulunduğunu, bu ihtimale karşı da etik-politik bir tercih olarak uyanık olunması gerektiğini ifade etmektedir (Agamben, 2020a, 2020b). Öte yandan düşünür (2020b) hayatta kalmaktan başka bir değerin tanınmadığı, ölülere bile sahip çıkılmadığı, insanın bütün politik varoluşundan sıyrılıp *(bios)* sadece hayvani bir varoluşu sürdürdüğü *(zoé)* bir yaşamın "insan onuru" açısından ontolojik statüsünü sorgulamaktadır.

Gerçekten de bir bütün olarak COVID-19 sürecinin içine dâhil olduğu neo-liberal *yönetimselliğin* bir taraftan hayatta kalacak insan sayısını artırmaya çalıştığı; ancak hayatta kalanları da iktisadi ve politik hesaplar uyarınca bedensel ve türsel olarak evde regüle etmeye yöneldiği; dolayısıyla eve sığdırılmış yaşamlara tanınan özgürlüklerin genel sistem akışlarındaki veriminin "bir yandan hukuku hiçbir zaman tam olmayan ama hiçbir zaman iptal de etmeden askıya alan disiplinler" vasıtasıyla (Foucault, 2019a:326) yönettiği ve tüm bunları asayişi ve devamlılığı sağlayacak bir formda düzenlendiği görülmektedir. Neo-liberal *yönetimselliğin* alamet-i farikası olan 'kesintisiz akışlar (Horvath ve Lovasz 2020: 149) böylece özel ve kamusal alanları yatay keserek pandemi sürecinde devamlılığını korumaktadır. Bu açıdan, olağanüstü hâl durumunun ve kısıtlamaların hukuki olarak kalıcılaşması pek mümkün görünmese de normalize olmuş bu "yeni normalin" Agamben'in dikkat çekmek istediği noktaya işaret ettiği aşikârdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Foucault'nun araştırmalarının tümü, bilgi-iktidar ilişkisi çerçevesinde *özneleştirme* pratiklerinin incelenmesi ve daha da önemlisi bunların bugünü de anlamaya yarayacak bir çalışma çerçevesi olarak sorunsallaştırılması esasına dayanmaktadır. Bu açıdan, COVID-19 sürecinin Foucault'nun önem atfettiği bu sorunsallaştırma prensibiyle tahlil edilmesi, dolayısıyla sürece dâhil söylemlerin, pratiklerin, normların, uygulamaların ve her türden düzeneğin incelenmesi, içinde yaşadığımız bu tarihsel anı anlamlandırabilmek açısından işlevsel olabilir.

Bu itibarla tıp ve siyasetin buluşma noktasında kendi söylemlerini -yeni normal, enfekte olanlar, aşılılar- vb. yapılandıran bir olgu olarak COVID-19 süreci, bu söylemlere içkin özne biçimleri üretmekte, bunları sınıflamakta ve yeri geldiğinde de kendi kırılganlıklarına terk etmektedir -yaşlılar, gençler, kronik hastalığı olanlar gibi-. Sürecin yönetimi ise disiplin ve güvenlik toplumu paradigmalarının üst üste bindiği yerde bir yandan bedenin anatomo-politiği -beslenme, spor,

kendini geliştirme vb. rejimleri- bir yandan da nüfusun biyo-politiği -dijital gözetim, istatistiki vaka değerlendirmeleri ve nüfus verimliliği- üzerinden işlemektedir. Şirketleşme, rekabet ve risk yönetimi ilkeleriyle işleyen neo-liberal *yönetimselliğin* bir ayağı olarak okunabilir bu uğrakta, COVID-19 emeğin -evden çalışma ve üretim gibi-, sermayenin -internet tabanlı yatırımlardaki artış, ürün çeşitlemeleri gibi- ve kültürel-toplumsal alanın -eğitimin, sanatın ve turizmin ev odaklı kurgulanışı- yeniden yapılanmasıyla gündeme gelmektedir.

"Yeni normal" olarak özetleyebileceğimiz tüm bu süreçler ise devlet merkezli politik bağlamda Beck ve Agamben'in işaret ettiği gibi istisnai olanın kural haline gelmesi, olağanüstü durumun kalıcılaşması ihtimalini içinde barındırmaktadır. Zira bu ihtimal tüm olumsallığına rağmen insan temel hak ve hürriyetleri açısından önemli bir mevzi kaybını imlemektedir. Nitekim *Uluslararası Af Örgütü*, 2020 sürecinde uygulamaya konulan kısıtlamaların temel hak ve hürriyetleri sınırlamada ve bunları çiğnemede yasal ve idari zeminler yarattığını, salgının hak ihlallerini mazur göstermede bir gerekçe olarak kullanıldığını raporlamaktadır.[11] Keza *Freedom House*, pandemi tedbirlerinin dünya genelinde demokratik yapıları zayıflattığını ve kırılganlaştırdığını tespit etmektedir (Repucci ve Slipowitz, 2020). Örneğin salgınla daha hızlı mücadele etmek için Macaristan parlementosu, Başbakan Viktor Orban'ın 'tehlike hali bitinceye kadar' ülkeyi sınırsız süreyle kararnamelerle yönetebilmesinin yolunu açan yasayı kabul etmiştir (Karakaya ve Ertin, 2021: 13).

Bu noktada COVID-19 sürecinden bireylerin, insanların ve yönetim sistemlerinin ne gibi dersler çıkarması; bu uğrakta nasıl bir tutum alınması gerektiğine dair bir dizi polemik yürütülmektedir. Doğaya saygılı yaşam, tüketimin azaltılması, dayanışma ağlarının artırılması, bireysel ve türsel onura sahip çıkılması gibi birçok etik-politik tavsiyeyi içeren bu tartışmalara katkı olarak, kuramsal kaynaklarından birini yine Foucault'da bulabileceğimiz bir açıklık ve umut alanına işaret edilebilir:

> İktidarın olduğu yerde direnme vardır, ancak -ya da daha doğrusu bu yüzden- direnme, hiçbir zaman iktidara göre dışsal bir konumda değildir. Direnme noktaları, iktidar şebekesinin her yanında mevcuttur. Dolayısıyla iktidara karşı ulu bir Red'din tek bir mekânı -başkaldırmanın ruhu, tüm ayaklanmaların yuvası, devrimcilerin katıksız yasası- yoktur. Türlerinin örneğini oluşturan, olanaklı, zorunlu, olanaksız, kendiliğinden, yaban, yalnız, danışıklı, yükselen, şiddetli, uzlaşmaz, uzlaşmaya yatkın, çıkar güden, kurban vermeye hazır direnme*ler* vardır. (Foucault, 2010:73-74)

Tarihin bitimsiz akışındaki bu direnmeler ve karşı-direnmeleri dayanak alan COVID-19'la ilgili muhalefetse başka bir araştırmanın konusu olarak incelenmektedir/incelenmeyi beklemektedir.

Sonnotlar

1 Sıklıkla 'gözün iktidarından' bahseden Foucault eserlerinde, 'gözetim toplumu' ifadesi nadiren geçer. Örneğin *Hapishane'nin Doğuşu*'nda büyük ihtimalle Guy Debord'a atfen "bizim toplumumuz gösteri değil, gözetim toplumudur" (2019: 318) diye ifade eder. Daha çok Giddens'e ait "gözetim toplumu" kavramının Foucaultcu kök terimi *disiplin toplumudur.*

2 Söz konusu bütünselliğin tatmin edici şekilde yakalanamamış olmasının gerekçelerinden biri olarak çalışmaların bir kısmının henüz pandeminin erken safhalarında, yeterli olgu ve olay gerçekleşmemişken yapılmış olması düşünülebilir.

3 "Foucault'ya göre dispositifler söylemler, kurumlar, mimari biçimler, düzenleyici kararlar, yasalar, idari tasarruflar, bilimsel felsefi ahlaki önermelerden oluşan heterojen bütünler; bu söylemsel ve söylemsel olmayan öğeler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu sistemlerdir." (Keskin, 2011: 18)

4 Disiplin toplumu teması, *Deliliğin Tarihi* ile *Hapishanenin Doğuşu* eserlerinin ana akslarından birini oluşturur. Bu eserlerdeki detayların daha billur bir formu olarak bu derslerde anlatılanları referans veriyorum.

5 Foucault'ya göre(2010), beden nesnel ve tıbbi bir şey olmanın ötesinde tarihsel olarak inşa edilmiş bir fenomendir. İktidar ilişkileri, kendi söylemsel düzenekleri içinde bedeni sürekli olarak yeniden anlamlandırır, tanılar, boyutlandırır. Bu anlamda nesnel bir insan anatomisi tartışmalı olduğu ölçüde, disiplin toplumu kendi yönetim ilkeleri uyarınca bedeni -yeniden- keşfetmiştir.

6 Kendi deneyimimden yola çıkarak: Evden çıkmak üzere hazırlanırken çoğu kez ayakkabılarımı veya montumu giymeden önce maskemi taktığımın, dolayısıyla 'artık' maskeyi giyim kodlarımın temel bir parçası saydığımın farkına varıyorum.

7 Costs and Benefits: Advantages of Agile Work Strategies For Companies. https://globalworkplaceanalytics.com/resources/costs-benefits, Son Erişim Tarihi: 19.09.2021; Work From Home Benefits and Challenges (2 Temmuz 2021). https://www.naukri.com/blog/work-from-home-benefits-and-challenges/#benefitsofremoteworkingforemployees, Son Erişim Tarihi: 19.09.2021.

8 https://video.memurlar.net/video/15864/kamuda-evden-calisma-donemi.html (16 Mayıs 2013). Son Erişim Tarihi: 19.09.2021.

9 International Trade Centre (2020). SME Competitiveness Outlook 2020: COVID-19: The Great Lockdown and its Impact on Small Business. ITC, Geneva. https://www.intracen.org/uploadedFiles/intracenorg/Content/Publications/ITCSMECO2020.pdf, Son Erişim Tarihi: 02.10.2021

10 United Nations Conference on Trade and Development, COVID-19 and E-Commerce, Impact on Businesses and Policy Responses. https://unctad.org/system/files/official-document/dtlstictinf2020d2_en.pdf, Son Erişim Tarihi: 02.10.2021

11 Amnesty International Report (2020). Covid-19 Crackdowns Police Abuse and The Global Pandemic. https://www.amnesty.org/en/documents/act30/3443/2020/en/ , Son Erişim Tarihi: 18.07.2021.

Kaynakça

Agamben G (2020a). The Invention of an Epidemic. *European Journal of Psychoanalysis*. http://www.journal-psychoanalysis.eu/coronavirus-and-philosophers/. Son Erişim Tarihi, 01.10.2021.

Agamben G (2020b). Clarifications. *Inscriptions*, Çev. A Kotsko, 3(2), 72-78.

Agamben G (2020c).An interview with Professor Giorgio Agamben. (Röportaj: Pensotti A). *Organisms: Journal of Biological Sciences*, 4 (2), 105-109.

Altuncu S N ve Altuncu M (2021). Mahremiyet, Verileştirme ve Dijital Kovid-19 Takip Uygulamaları. *TRT Akademi,* 6 (11), 72-87.

Amnesty International Report (2020). Covid-19 Crackdowns Police Abuse and The Global Pandemic. https://www.amnesty.org/en/documents/act30/3443/2020/en/ . Son Erişim Tarihi, 18.07.2021.

Beck U (2004). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. Çev. K Özdoğan ve B Doğan,. İstanbul: İthaki Yayınları.

Bereciartu GJ U. (1994). *Decline of The Nation-State*. Nevada: Nevada University Press.

Berkhout E vd. (2021). The Inequality Virus. https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/621149/bp-the-inequality-virus-250121-en.pdf. Son Erişim Tarihi, 02.10.2021.

Bloom J vd. (2015). Does Working From Home Work? Evidence from A Chineese Experiment. *The Quarterly Journal of Economic*, 3, 165-218.

Butler J (2018) *Kırılgan Hayat*, Çev. B Ertür. İstanbul: Metis Yayınları.

Carnoy M (2001). The Demise of the Nation-State? *Theoria: A Journal of Social and*

Political Theory, 97, 69-81.

Chang B B (2020). From Illmatic' to 'Kung Flu': Black and Asian Solidarity, Activism, and Pedagogies in the Covid-19 Era. *Postdigital Science and Education*, 22, 1-6.

Couch D vd. (2020) COVID-19-Extending Surveillance and the Panopticon. *Journal of Bioethical Inquiry Symposium: COVID-19(3-4).* https://www.researchgate.net/publication/343863194_COVID-19-Extending_Surveillance_and_the_Panopticon. Son Erişim Tarihi, 15.10.2021

Costs and Benefits: Advantages of Agile Work Strategies For Companies. https://globalworkplaceanalytics.com/resources/costs-benefits. Son Erişim Tarihi, 19.09.2021.

Eşitti Ş (2021). Covid 19 Pandemisi Sırası ve Sonrası Dijital Gözetim ve Toplumsal Kontrol Sorunsalı Üzerine Eleştirel Bir İnceleme. *Communication and Technology Congress,İstanbul,* 537-549.

Farrell K (2017). Working from Home: A Double Edged Sword*. Home Renaissance Foundation Conference, Royal Society of Medicine in London.* https://globalworkplaceanalytics.com/resources/costs-benefits. Son Erişim Tarihi, 12.10.2021.

Friedman T (2005). *The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-first Century.*New York: Farrar, Straus and Giroux

Foucault M (2003). *İktidarın Gözü*. Çev. I Ergüden. İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Foucault M (2011). *Özne ve İktidar*. Çev. I Ergüden ve O Akınbay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Foucault M (2013).*Güvenlik, Toprak, Nüfus.* Çev. F Taylan. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Foucault M (2015), *Toplumu Savunmak Gerekir*. Çev. Ş Aktaş. İstanbul: YKY.

Foucault M (2019a), *Hapishanenin Doğuşu*. Çev. M A Kılıçbay. Ankara: İmge Yayınları.

Foucault M (2019b) *Biyopolitikanın Doğuşu*. Çev. A Tayla. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Harvey D (2020). COVID-19 Günlerinde Antikapitalist Politika. https://www.polenekoloji.org/covid-19-gunlerinde-antikapitalist-politika/ . Son Erişim Tarihi, 01.10.2021.

https://video.memurlar.net/video/15864/kamuda-evden-calisma-donemi.html. 16 Mayıs 2013. Son Erişim Tarihi, 19.10.2021.

Horvath H ve Lovasz A (2021). Foucault in the Age of COVID-19: Permitting Contingency in Biopolitics. Identities. *Journal for Politics, Gender and Culture,* 1, 144-153.

International Trade Centre (2020). SME Competitiveness Outlook 2020: COVID-19: The Great Lockdown and its Impact on Small Business. ITC, Geneva. https://www.intracen.org/uploadedFiles/intracenorg/Content/Publications/ITCSMECO2020.pdf. Son Erişim Tairihi, 02.10.2021.

Irish Times (30.03.2020). Coronavirus: European Solidarity Sidelined as French

Interests Take Priority. https://www.irishtimes.com/news/world/europe/coronavirus-european-solidarity-sidelined-as-french-interests-take-priority-1.4216184. Son Erişim Tarihi, 05.07.2021.

Karakaya A ve Ertin H (2021). Politika, Sosyal Bilimler ve Tıp Sarmalında (Tıbbın Çıkmazında) COVID-19. İçinde: A Demirhan Erdemir. *COVID-19 Pandemisi ve Etik*, Ankara: Türkiye Klinikleri, 10-17.

Keskin, F. (2011). Sunuş: Özne ve İktidar. İçinde: F Keskin. *Özne ve İktidar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 11-24.

Khan A. vd. (2020), Men, Suicide, and Covid-19: Critical Masculinity Analyses and Interventions. *Postdigital Science and Education*, 25, 1-6.

Kitchin, R (2020). Civil Liberties *or* Public Health, or Civil Liberties *and* Public Health? Using Surveillance Technologies to Tackle the S pread of COVID-19. *Space and Polity,* 24:3,362-381.

Konak N ve Ertan C (2020). Covid-19 Pandemisi ve Beden-İktidar İlişkisi, Foucaultcu Bir Analiz. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi,* 4(2), 26-40.

McLaren P (2020) Religious Nationalism and the Coronavirus Pandemic: Soul-Sucking Evangelicals and Branch Covidians Make America Sick Again. *Postdigital Science and Education*, 1(22), https://doi.org/10.1007/s42438-020-00122-7. Son Erişim Tarihi, 27.06.2021.

McNeill-Wilson R (2020). Framing in Times of Crisis: Responses to COVID-19 amongst Far Right Movements and Organisations. *ICCT Research Paper*. https://icct.nl/publication/framing-in-times-of-crisis/. Son Erişim Tarihi, 06.07.2021.

Milan S ve Treré E (2020). The Rise of the Data Poor: The COVID-19 Pandemic Seen from the Margins. *Social Media + Society.* July-September, 1-5.

Mbembe A (2019). *Necropolitics*. Çev. S. Corcoran. Durham: Duke University Press.

Pimenta E D M (2010). *Low Power Society, Continuous Hyperconsumption and the End of the Medium Class in A Hyperurban Planet.* Londra: ASA Art and Technology UK Limited, 260-303.

Polat N (2020) Dijital Pandemi Gözetimi, Beden Politikaları ve Eşitsizlikler.Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar, 41, 94-107.

Repucci S ve Slipowitz A (2020). Democracy under Lockdown: The Impact of COVID-19 on the Global Struggle for Freedom. *Freedom House Report,* https://freedomhouse.org/report/special-report/2020/democracy-under-lockdown. Son Erişim Tarihi, 12.06.2021.

Rupietta K ve Beckmann M (2016). Working From Home: What is the Effect on Employees' Effort?, *WWZ Working Paper, No. 2016/07, University of Basel, Center of Business and Economics.* http://dx.doi.org/10.5451/unibas-ep61317. Son Erişim Tarihi,

11.10.2021.

Sandset T (2021). The Necropolitics of COVID-19: Race, Class and Slow Death in An Ongoing Pandemic. *Global Public Health.* 16(8-9), 1411-1423.

Santos R V vd. (2020). A 'Total Social Fact': COVID-19 and Indigenous Peoples in Brazil. *Cad Saude Publica,* 2;36(10).https://www.scielo.br/j/csp/a/qxqxzwVDGCwT8pTtvCRf5fx/?lang=en&format=pdf. Son Erişim Tarihi, 03.07.2021.

Schmidt J D ve Hersh J (2000). *Globalization and Social Change* (Ed.). Londra: Sage.

Sfetcu N (2020). Biopolitics in the COVID-19, SetThings,

https://www.setthings.com/en/biopolitics-in-the-covid-19-pandemic/. Son Erişim Tarihi, 06.05.2021.

Sylvia J J (2020). The Biopolitics of Social Distancing. *Social Media+Society,* 1-4.

Şahoğlu C T (2021). Covid-19 ile Mücadelede Konumsal Gözetimin Kurumsallaşması. *Kültür&İletişim*, 23 (46), 310-341.

United Nations Conference on Trade and Development, COVID-19 and E-Commerce, Impact on Businesses and Policy Responses. https://unctad.org/system/files/official-document/dtlstictinf2020d2_en.pdf. Son Erişim Tarihi, 02.10.2021.

Uyanık Y ve Gücenmez T (2021). Sağlık Politikalarını Covid-19 Pandemisi Üzerinden Anlamak İçin Kilit Bir Kavram: Biyo-Politika. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 17-36.

Work From Home Benefits and Challenges (2 Temmuz 2021). https://www.naukri.com/blog/work-from-home-benefits-and-challenges/#benefitsofremoteworkingforemployees. Son Erişim Tarihi, 19.09.2021.

Yilong W (2020). Witnessing the Pandemic With Foucault: Power, Politics, and COVID-19. *Canadian Social Science*, 16 (8), 36-40.

Zizek S (2020). Koronavirüsü Karar Vermeye Zorluyor: Ya Küresel Komünizm Ya Orman Kanunları. https://terrabayt.com/dusunce/zizek-koronavirusu-karar-vermeye-zorluyor-ya-kuresel-komunizm-ya-orman-kanunlari/. Son Erişim Tarihi, 04.09.2020.